

– незацікавленість персоналу місць несвободи у силу своєї некомпетентності та великої завантаженості займатись проблемами кримінальної субкультури, у зв'язку з цим цей феномен так і залишається одною із детермінантів вчинення нових злочинів в місцях несвободи.

Насамкінець, для створення реальних механізмів протидії та запобігання кримінальній субкультурі у місцях несвободи варто під час службових занять відпрацьовувати питання кримінальної субкультури, ввести спеціальний модульний курс вивчення даного явища із використанням практичних кейсів набуття навичок протидії та запобігання кримінальній субкультурі.

У контексті обговорення запропонованої професором І.Г. Богатирьовим «В'язниця в Україні у XXI столітті (інноваційна модель) [1, с. 7] варто підтримати науково обгрунтовані пропозиції автора, оскільки приведення функціонування в'язниці у відповідність до міжнародних стандартів, вимог європейської світової спільноти щодо тримання засуджених на принципах верховенство права, диференціації та індивідуалізації покарання, гласності, справедливості, не відворотності покарання суттєво вплине на проблему кримінальної субкультури в місцях несвободи Міністерства юстиції України.

Література:

1. Богатирьов І.Г. В'язниця в Україні у XXI столітті (інноваційна модель) Київ : ВД «Дакор», 2023. 44 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-327-2-6>

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЬ НЕСВОБОДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Дрозд О. Ю.,

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
керівник департаменту організації забезпечення діяльності
Бюро економічної безпеки України
м. Київ, Україна*

Повномасштабне воєнне вторгнення росії в Україну негативно вплинуло на всі сфери суспільно-політичного життя. У складних і небезпечних умовах опинилось більшість державних інституцій, а

функціонування деяких із них взагалі перебуває під загрозою. В першу чергу, мова йде про місця несвободи, які в умовах введення правового режиму воєнного стану по праву визнаються одними із найбільш уразливих режимних об'єктів. Деякі слідчі ізолятори (наприклад в Чернігові та Харкові) були пошкоджені артилерійськими обстрілами і бомбардуваннями, а деякі тюрми (наприклад в Маріуполі, Мелітополі, Бердянську) захоплені росіянами й використовуються ними для власних потреб. І якщо ще в перші дні окупації зв'язок з ними підтримувався, то наразі достеменно не відомо ані про долю їх співробітників, ані про місцеперебування осіб, що в них утримувались.

Слід зауважити, що із вказаними вище проблемами установи виконання покарань (далі – УВП) зіштовхнулися ще в 2014 році, коли російська федерація окупувала АРК та частину Донецької і Луганської областей України, на території яких функціонувала значна кількість місць несвободи. І хоча точні дані щодо кількості УВП, які опинились на анексованій території, у відкритих джерелах та офіційних статистичних зведеннях Міністерства юстиції України відсутні, однак за даними правозахисних організацій на початок воєнного вторгнення у Донецькій і Луганській областях знаходилось 36 УВП (25% від загальної кількості установ ДПтСУ), 29 з яких перебували в районах вірогідних військових зіткнень або на території, невідконтрольній Україні [1].

Оскільки органи державної влади загалом, та Міністерство юстиції України, до компетенції якого відноситься управління місцями несвободи, зокрема, не зробили належних висновків із досвіду 2014 року, з початком повномасштабного воєнного вторгнення російської федерації в Україну місця несвободи опинились у ще більш вразливому становищі. До існуючих проблем додалася ще ціла низка інших, які потребують негайного правового врегулювання та вжиття додаткових організаційних і управлінських заходів реагування.

Вивчення нормативно-правових актів, які регулюють правовий статус і діяльність місць несвободи в Україні, а також узагальнення офіційних статистичних даних, аналітичних зведень і повідомлень в засобах масової інформації, дозволили нам визначити основні проблеми, які становлять загрозу для їх належного функціонування.

По-перше, *забезпечення своєчасної евакуації місць несвободи, які опинились в зоні бойових дій чи перебувають на лінії зіткнення.* Забезпечення безпеки громадян – основний обов'язок держави. При цьому не важливо, в якому статусі перебувають громадяни – ув'язнені, засуджені тощо, всі вони мають право на забезпечення безпечних умов життя. І хоча, як зазначає керівництво Департаменту виконання покарань, воно вживає «усіх можливих заходів

для переміщення УВП у зоні бойових дій та утримує при цьому керуваність та порядок в установах» [2], з початку повномасштабного вторгнення росії в Україну лише десять УВП із в'язнями було евакуйовано до більш безпечних регіонів країни (що охоплює далеко не всі кримінально-виконавчі установи, які знаходяться в зоні ризику).

7 листопада 2018 р. Кабінет Міністрів України своєю Постановою № 934 затвердив «Порядок проведення обов'язкової евакуації окремих категорій населення у разі введення правового режиму воєнного стану», якою певною мірою було врегульовано питання евакуації та забезпечення безпеки осіб, які утримуються в місцях несвободи[3]. Однак ознайомлення із змістом зазначеного Порядку свідчить про декларативність визначеного у ньому механізму проведення обов'язкової евакуації у разі введення режиму воєнного стану.

Що стосується евакуації окремо взятих УВП, то порядки їх проведення розроблялись кілька десятків років тому, а відпрацювання їх реалізації не проводилось, відтак в умовах сучасної війни вони виявилися «морально застарілими». Ще однією проблемою є те, що рішення про евакуацію УВП приймається не лише Міністром, а й іншими органами, а тому його реалізація є ускладненою та не оперативною. Зокрема, Міноборони визначає (уточнює) райони, де ведуться бойові дії, та безпечні райони, придатні для розміщення засуджених та осіб, взятих під варту, Національна поліція, СБУ та Служба правопорядку визначають установи для попереднього ув'язнення та виконання покарань, з яких та до яких буде здійснюватися евакуація; питання проведення евакуації засуджених та осіб, взятих під варту, включаються у плани цивільного захисту на особливий період Мін'юсту, Міноборони, Національної поліції та відповідні документи з питань проведення евакуації осіб, які перебувають в ізоляторах тимчасового тримання СБУ; утворюються тимчасові органи з евакуації в цих органах тощо.

Підсумовуючи викладене, можна прийти до висновку, що існуючий на сьогодні порядок не дозволяє провести оперативну та своєчасну евакуацію засуджених та ув'язнених. Для цього, як мінімум, необхідно мати добре продуманий та відпрацьований на спеціальних навчаннях план дій, який передбачає строки, порядок, маршрути, засоби та виконавців цих заходів, причому цей план повинен реалізовуватися заздалегідь. Також, зважаючи на масштабність завдання та громіздкість системи УВП, і те, що їх евакуація вимагає значних засобів і ресурсів, необхідно мати й інші адміністративні та інформаційні алгоритми дій у надзвичайних ситуаціях.

По-друге, *вжиття заходів щодо повернення з окупації осіб, які утримувались в місцях несвободи та персоналу таких установ.* Згідно

міжнародних норм, в умовах окупації УВП повинні працювати і їх не можна втягувати у військовий конфлікт. Однак, як свідчить дані правозахисних організацій, окупаційна влада не дотримується цих міжнародних стандартів. Проти персоналу місць несвободи ведуться репресії, погрози, залякування та психологічний тиск з метою залучення до співпраці з окупаційною владою. Осіб, які в них утримуються, або просто відпускають, або примушують брати участь у військових діях проти України в обмін на свободу. Зв'язок з цими установами відсутній або суттєво ускладнений. Ще одна важлива проблема – це недостатнє фінансування УВП, які перебувають в окупації. Ув'язнені не отримують належного харчування, не забезпечені відповідним одягом, ліками та іншими життєво необхідними засобами.

Україна вже має значний досвід ведення переговорної діяльності щодо повернення персоналу місць несвободи та утримуваних у них осіб (з 2014 року). Однак, у порівнянні із загальною кількістю осіб, які підлягають евакуації – це скоріше винятки, аніж системна практика. Більша частина УВП (з їх персоналом та ув'язненими), які знаходилися на окупованих чи анексованих територіях, залишилися там, не були евакуйовані та опинилися в ситуації правової невизначеності. Відтак, необхідність у розробці та впровадженні конкретних механізмів повернення з окупації персоналу місць несвободи та утримуваних у них осіб наразі є досить актуальною проблемою, яка потребує негайного вирішення із обов'язковим залученням до цього процесу представників міжнародних установ і організацій.

По-третє, *забезпечення правового режиму відбування покарання*. Всі місця несвободи є режимними об'єктами, відтак, у них діють особливі правила щодо пропускового режиму та режиму утримання ув'язнених. Персонал тих УВП, які опинились в зоні бойових дій чи перебувають на лінії зіткнення, власними силами не може в робочому порядку належним чином вирішувати питання, пов'язані із переміщенням засуджених, їх перевезенням або евакуацією. Охорона місць несвободи, а також забезпечення безпеки осіб, які в них утримуються, також потребує залучення додаткових матеріальних і людських ресурсів. Однак, не зважаючи на такі потреби та нагальність їх вирішення, керівництвом держави не вжито достатніх заходів (як правового, так і організаційного, фінансового і матеріально-технічного характеру), які б дозволили максимально мінімізувати ризики порушення правового режиму утримання ув'язнених і засуджених осіб.

По-четверте, *забезпечення безпеки осіб, які утримуються в місцях несвободи*. На відміну від УВП, які опинились в зоні бойових дій чи перебувають на лінії зіткнення, всі інші місця несвободи в Україні перебувають у відносній безпеці. Але така безпека є дійсно

«відносною» з огляду на постійні ракетні обстріли всієї території України. За даними різних правозахисних організацій, з моменту повномасштабного воєнного вторгнення росії в Україну більш як 30 УВП було зруйновано та пошкоджено, а серед персоналу, засуджених та ув'язнених є постраждалі. І хоча Мін'юст запевняє, що під час сигналу «Повітряна тривога» персонал УВП і всі ув'язнені перебувають в укриттях (які, до того ж, додатково обладнуються засобами відпочинку, обігріву, ємностями для питної води тощо), за даними правозахисних організацій ситуація складається кардинально протилежна [4].

Звісно, у всіх місцях несвободи, згідно нормативно визначених вимог, облаштовані належні укриття. Але в переважній більшості випадків особи, які в них утримуються, під час повітряної тривоги залишаються в камерах. Іноді причиною цього є недостатня чисельність персоналу установи, яка була б достатньою для здійснення контролю і нагляду за ув'язненими і засудженими, а іноді – досить нетривалі проміжки часу між оголошенням повітряної тривоги та ракетними чи артилерійськими обстрілами. Дану проблему можна було б відносно легко вирішити шляхом збільшення чисельності персоналу місць несвободи, а також облаштування додаткових укриттів та покращення їх технічних параметрів. Однак, в умовах браку фінансування та матеріально-ресурсного забезпечення, пріоритетність такого шляху є сумнівною.

По-п'яте, *позбавлення ув'язнених і засуджених можливості самостійно приймати рішення та обирати найбільш прийнятні для них варіанти дій*. Зокрема, вони не можуть самостійно покинути місця несвободи, в яких утримуються; обрати більш безпечне місце перебування під час загрози обстрілів та окупації; оперативно реагувати на рішення чи дії персоналу, які порушують їх права і законні інтереси. І якщо в умовах мирного часу такі обмеження визнаються цілком логічними і такими, що складають частину покладеного на особу покарання, то в умовах воєнної загрози повинен в повному обсязі діяти принцип взаємної відповідальності держави і засудженого перед суспільством (ст. 5 КВК України), що передбачає забезпечення максимальної державної опіки над тими, хто не має можливості самостійно приймати певні рішення і повністю контролюється державою.

Вище ми визначили лише п'ять основних проблем, які становлять найбільшу загрозу для належного функціонування місць несвободи в умовах воєнного стану. Але окрім них можна визначити ще цілу низку обставин, які потребують поглибленого вивчення з метою життя необхідних і достатніх заходів реагування. Зокрема це

ускладнення при звільненні засуджених та ув'язнених (місце постійного проживання яких знаходиться на окупованій території або зруйноване чи пошкоджене); розширення переліку осіб, які можуть бути звільнені з УВП з метою подальшої мобілізації; неналежне фінансування та неналежний стан УВП, до яких переміщуються евакуйовані засуджені та ув'язнені (непідготовленість приміщень, недостатність персоналу, незабезпечення прибулих речами та одягом тощо); відсутність інформаційної та управлінської підтримки та супроводу дій персоналу та ув'язнених, залишення персоналу та ув'язнених в небезпеці; необхідність оптимізації кількості осіб, які утримуються в місцях несвободи; забезпечення психологічного супроводу персоналу УВП та осіб, які в них утримуються; обмежене залучення інститутів громадянського суспільства для надання підтримки та допомоги пенітенціарній системі тощо. Вказані вище проблеми демонструють наявність серйозних прогалин, як в правовому регулюванні, так і у адміністративно-розпорядчій діяльності місць несвободи, які потребують негайного вирішення.

Література:

1. Права людини в Україні 2014. Узагальнена доповідь правозахисних організацій. URL: <https://khpg.org/852>.
2. Невидимі жертви війни: люди в місцях несвободи : Аналітичний звіт. Київ, 2023. URL: https://ffr.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/Analitichnyj-zvit_Nevydymi-zhertvy-vijny_lyudy-v-mistsyah-nesvobody_web.pdf.
3. Порядок проведення обов'язкової евакуації окремих категорій населення у разі введення правового режиму воєнного стану / Кабінет Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 934.
4. Черниш О. Наче в пастці: як живуть українські тюрми під час війни. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60911658>; <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60911658>